

Psaní velkých písmen v tzv. druhové složce pojmenování¹

Capitalization in the so-called generic component of naming item in Czech

This paper deals with the capitalization in Czech (in one of its functions, specifically signalling the proprial status of particular language item). In the first, general part, a new approach is proposed which, as it is argued here, may serve as theoretical background for the description of the rules of (Czech) capitalization more effectively than the traditional approach based on the somewhat uncertain definition “being the part of proper noun”. Each naming item (*řeka Labe*) is divided into two components: the so-called generic component, which serves as a description of the type of the object being referred to (*řeka* ‘river’) within the naming item and the so-called proprial component, i.e. the proper name itself ascribed to this particular object (*Labe*). In the second, practical part, applications and advantages of this approach are demonstrated using the example of capitalization description in the so-called generic component of the naming item.

Key words: capital letter, capitalization, codification, common noun, Czech orthography, generic component of naming item, lowercase letter, naming item, proper name, proper noun, proprial component of naming item, The Rules of Czech Orthography, usage

Klíčová slova: velké písmeno, psaní velkých písmen, kodifikace, apelativum, český pravopis, druhová složka pojmenování, malé písmeno, (celek) pojmenování, vlastní jméno, proprium, propriální složka pojmenování, Pravidla českého pravopisu, úzus

1 Druhová a propriální složka pojmenování

1.1 Obecný úvod

U některých (potenciálně) víceslovných vlastních jmen (VJ) není zřejmé, zda určitý výraz je, nebo není tzv. „jejich součástí“, a zda se tedy má psát s počátečním písmenem velkým (VP), nebo malým (MP). Jde např. o výrazy *hotel, divadlo, mys, zátoka* atp. v pojmenováních *HOTEL PYRAMIDA, DIVADLO NA ZÁBRADLÍ, MYS DOBRÉ NADĚJE, ZÁTOKA SVINÍ* atp. Ačkoliv uvažování v kategoriích tzv. „součástí názvu (VJ)“ není pro rozhodnutí o ne/psaní VP v konkrétním výrazu tohoto typu fakticky nenáležité, nevyplývají z něj ani implicitně žádná kritéria, jimiž by se (tzv. běžný) pisatel mohl řídit, má-li rozhodnout, zda něco „součástí názvu“ je, nebo není. Myslím si proto, že výklad o problematice (začátku) VJ a psaní VP by bylo vhodné

¹ Vznik tohoto příspěvku byl podpořen z grantu GA ČR *Psaní velkých písmen v češtině* (reg. č. P406/11/2017). Za cenné připomínky děkuji jednomu z anonymních recenzentů.

založit tak, aby byly specifikovány podmínky, za nichž je/není určitý výraz „součástí názvu“. V tomto článku proto navrhuji instruktivnější způsob, jak o naznačené problematice uvažovat.

Vzhledem k tomu, že určité VJ je vždy uděleno singulárnímu objektu², který lze nutně zařadit minimálně do jedné množiny objektů (obvykle však do více množin; viz k tomu dále v bodě 1.4), je možné odkazovat k němu dvěma způsoby: jak (i) apelatívem, které se k referování na množinu objektů, do níž je tento objekt (aktuálně) zařazen, v konkrétním jazyce pravidelně používá, tak (ii) prostřednictvím VJ, jež mu bylo uděleno. Situace je pak vždy taková, že konkrétnímu singulárnímu objektu *p*, který je (aktuálně) vnímán jakožto příslušník určité množiny *M*, k jejímž jednotlivým prvkům se v daném jazyce pravidelně odkazuje apelatívem *x*, udělujeme formu *y* jakožto jeho VJ. V konkrétním případě lze tedy např. říct, že konkrétnímu singulárnímu objektu *p*, který je (aktuálně) vnímán jako člen množiny *M*, větších přirozených vodních toků³, k jejichž jednotlivým exemplářům se v češtině pravidelně odkazuje apelatívem *řeka* (*x*), byla udělena forma *Labe* (*y*) jakožto jeho VJ. Směrem k běžným pisatelům lze pak zvolit jednodušší formulace – jde o n ě c o (*x*) („větší přirozený vodní tok“ atp.), čemu byla jakožto jeho VJ udělena forma *y* (*Labe* atp.).³ Navrhuji proto, abychom počítali s existencí celku, který lze označit např. jako pojmenování a který se skládá / může skládat ze dvou strukturních částí:

- (i) z apelatívního výrazu *x* identifikujícího daný objekt jakožto prvek určité třídy/množiny objektů, tj. z výrazu popisujícího/určujícího typ/druh objektu, jemuž je udělena forma *y* jakožto jeho VJ; danou strukturní část označuji dále jako *d r u h o v o u s l o ž k u* (*p o j m e n o v á n í*), příp. strukturní část (i));
- (ii) a z této formy *y*, tj. z výrazu, který je danému objektu udělen jakožto jeho „samotné VJ“; dále ho zkráceně označuji jako *p r o p r i á l n í s l o ž k u* (*p o j m e n o v á n í*), příp. jako strukturní část (ii) nebo samotné VJ).⁴

Srov. např.

- (1) *město*⁽ⁱ⁾ Ostrava⁽ⁱⁱ⁾
- (2) *řeka*⁽ⁱ⁾ Tichá Orlice⁽ⁱⁱ⁾
- (3) *národní park*⁽ⁱ⁾ Šumava⁽ⁱⁱ⁾; *chráněná krajinná oblast*⁽ⁱ⁾ Beskydy⁽ⁱⁱ⁾
- (4) *náměstí*⁽ⁱ⁾ Svobody⁽ⁱⁱ⁾

² Příp. třídě/množině objektů pojímané jako jednotlivina.

³ Přesněji: jde (aktuálně) o člen třídy/množiny *M*, označený odpovídajícím výrazem *x*, jemuž byla udělena forma *y*.

⁴ Názna podobného rozlišení (a celého popisovaného přístupu) je možné vidět v Trostově (1995, s. 275–276, pozn. 1) stručně zmínce o tom, že výraz „řeka Temže“ je „dvojčlenné vlastní jméno“ (tj. naše pojmenování), v němž je „obecná složka v pozadí“ (tj. naše druhová složka pojmenování) vyjádřena lexikálně (tzn. že je pomoci jinak nikoliv nutně přítomné druhové složky specifikována třída/množina objektů, do níž je (aktuálně) zařazen objekt s uděleným samotným VJ Temže).

- (5) *ulice*⁽ⁱ⁾ Štábního kapitána Aloise Vašátka⁽ⁱⁱ⁾, *ulice*⁽ⁱ⁾
Československé armády⁽ⁱⁱ⁾, *nábřeží*⁽ⁱ⁾ Protifašistických bojovníků⁽ⁱⁱ⁾
(6) Orlické⁽ⁱⁱ⁾ *hory*⁽ⁱ⁾
(7) Severní ledový⁽ⁱⁱ⁾ *oceán*⁽ⁱ⁾

Jak druhová složka (příklady typu 3), tak propriální složka (příklady typu 2, 5) pojmenování může být víceslovná. Některá pojmenování mohou fungovat i bez aktuálně přítomné druhové složky⁵ (příklady typu 1, 2, 3), některá nikoliv, a to buď proto, že propriální část pojmenování je v genitivu (příklady 4, 5), nebo proto, že jeho propriální část rozvíjí jeho část druhovou jako shodný přívlastek (příklady 6, 7).⁶

Na pozadí rozlišení těchto dvou strukturních částí v celku pojmenování lze formulovat obecná tzv. strukturní pravidla pro to, v jaké části pojmenování (tj. v druhové vs. propriální složce), příp. na jakém místě těchto částí, jsou-li víceslovné, psát VP. V tomto článku se věnuji pouze (asi snazší) otázce, jak psát VP ve výrazu/výrazech, který/teré (správně) identifikujeme jako druhovou složku pojmenování. Věnuji se tedy psaní VP v té strukturní části, která identifikuje určitý objekt jakožto člen (aktuálně) zvolené třídy/množiny objektů.

Obecné pravidlo pro psaní VP v druhové složce pojmenování, které pokrývá většinu doporučení platných *Pravidel českého pravopisu* (PČP) a které je poměrně jednoduché, lze formulovat takto: Správně identifikovaná druhová složka pojmenování (k nejdůležitějším problémům s identifikací viz dále v bodě 1.4) by se měla psát s malým počátečním písmenem, je-li tato složka víceslovná, píše se s MP všechny její části (pokud by některá z nich nebyla sama o sobě VJ).⁷ Před samotným

⁵ I když v takovém případě nemusí být zřejmé, co dané samotné VJ pojmenovává – výraz Šumava může pojmenovávat národní park, chráněnou krajinnou oblast (jejíž území sice území národního parku zahrnuje, ale je širší), pohorí nebo obecně danou oblast či region.

⁶ Popisná pojmenování/VJ typu *Česká národní banka*, *Jednota českých matematiků*, *Národní knihovna* atp. lze pak vykládat tak, že jakožto samotná VJ byly příslušným objektům uděleny výrazy, které přesně určují, o jaké typy/druhy pojmenovávané skutečnosti jde – výraz, který by mohl sloužit jako apelativní složka (představte si např. pojmenování *jednota českých matematiků*⁽ⁱ⁾ *Aurea Sectis*⁽ⁱⁱ⁾), se stal složkou propriální, což v zásadě blokuje možnost vyjádřit v takovém celku pojmenování obě jeho složky – druhová složka se přesunula se do složky propriální, v drtivé většině případů se nevyjadřuje. Autentická užití typu *deník*⁽ⁱ⁾ *Deník*⁽ⁱⁱ⁾ (viz Adam, 2011, s. 162, ř. 2) jsou spíše milými aktualizacími hříčkami (Adam svůj citovaný článek pojmenoval *Popularizace popularizace*). V korpusech však lze najít autentické doklady typu *slatinné lázně*⁽ⁱ⁾ *Lázně Bělohrad*⁽ⁱⁱ⁾ nebo sportovní vývoj ve *městě*⁽ⁱ⁾ *Město Touškov*⁽ⁱⁱ⁾.

⁷ Čeština se tímto základním pravidlem liší např. od angličtiny nebo polštiny, v nichž se s velkými písmeny píše celé pojmenování, tj. jak (i) výraz popisující/určující typ/druh pojmenovávané skutečnosti (tj. část, která nás zde zajímá), tak (ii) všechny výrazy (kromě předložek a spojek), z nichž se skládá samotné vlastní jméno, které je reprezentantovi tohoto typu uděleno, srov. č. *Česká republika*⁽ⁱ⁾ vs. angl. *Czech Republic* a p. *Republika Czeska*; č. *Středozevní moře*⁽ⁱ⁾ vs. angl. *Mediterranean Sea* a p. *Morze Śródziemne* nebo č. *mys*⁽ⁱ⁾ *Dobré naděje*⁽ⁱⁱ⁾ vs. angl. *Cape of Good Hope* a p. *Przylądek Dobrej Nadziei*. Daný přístup by tedy v zásadě mohl sloužit jako pozadí pro srovnání způsobu psaní VP (ve funkci signalizovat propria) v různých pravopisných systémech.

rozborem konkrétních pojmenování je však nutné přijít s následujícími poznámkami týkajícími se (a) identifikace pojmenování/VJ a (b) potíží při identifikaci obou strukturních částí.

1.2 Sémantická vs. strukturní otázka

Ve vztahu k psaní VP ve funkci identifikace VJ se správně zdůrazňuje, že k náležitému zacházení s nimi je často třeba znát mimojazykovou skutečnost nebo mít věcné znalosti. V každém případě je nejprve třeba správně vyřešit často mimořádně obtížnou tzv. sémantickou otázku po tom, zda je výraz, u něž s psaním VP váháme (např. MOSKEVSKÉ NÁDRAŽÍ, NOVÁ ULICE atp.), vůbec (samotným) VJ, tj. zda jde o výraz, který byl (předtím) nějakému objektu udělen jakožto jeho (samotné) VJ, nebo zda jde jen o obecné označení jakéhokoli nádraží v Moskvě, nebo o Moskevské⁽ⁱⁱ⁾ *nádraží*⁽ⁱ⁾, tj. VJ jednoho z nádraží v Petrohradě?). Máme-li jistotu, že daný výraz VJ rozhodně je a jde-li o výraz víceslovný, musíme mít dále jasno v tzv. strukturní otázce po tom, do jaké třídy/množiny (aktuálně) patří objekt, ke kterému výraz (předtím správně) identifikovaný jakožto VJ odkazuje. Jinými slovy je v takovém výrazu (např. NOVÁ ULICE) třeba správně rozlišit druhovou a propriální složku pojmenování. Směrem k běžnému pisateli to lze znovu formulovat jednodušeji: Je třeba vědět, *c o (o b j e k t j a k é h o d r u h u / t y p u)* se pojmenovává *j a k ý m (s a m o t n ý m)* VJ. Pojmenovává-li např. VJ NOVÁ ULICE (jak to lze podle všeho očekávat) ulici, je výraz *ulice* druhovou složkou pojmenování (propriální složkou je pak výraz NOVÁ) a píše se v souladu s výše uvedeným pravidlem s MP, tj. Nová⁽ⁱⁱ⁾ *ulice*⁽ⁱ⁾.⁸ Pojmenovává-li však tento výraz (olomouckou) městskou část, není druhová složka v celku pojmenování aktuálně přítomna, celé spojení tvoří jeho propriální složku a v obou jeho složkových výrazech se píše VP, tj. *městská část*⁽ⁱ⁾ Nová Ulice⁽ⁱⁱ⁾.

Jak bylo řečeno, pro správné vyřešení sémantické i strukturní otázky je třeba znát mimojazykovou, věcnou skutečnost. Na základě své několikaleté zkušenosti s komunikací s tazateli v jazykové poradně si myslím, že zodpovědnost za řešení těchto otázek je vhodné delegovat na pisatele mnohem explicitněji než dosud. Různí lingvisté mohou informacemi o stavu světa (byla daná forma udělena jakožto VJ, nebo ne, a když ano, jakému druhu objektu?) disponovat v různé, ale vždy nutně silně omezené míře, což si mnoho tazatelů vůbec neuvědomuje.⁹ Kromě toho, že navržený přístup velmi dobře specifikuje, co je třeba pro ověření sémantické i strukturní otázky zjistit, je v jeho rámci nutné směrem k běžným pisatelům jasně říct, že za řešení obou otázek nesou zodpovědnost především oni, nikoliv lingvisté.

⁸ Např. ve Vyškově nebo v Suchdole nad Odrou.

⁹ Některé tazatele to vede k závěru, že lingvisté, resp. konkrétní lingvista, jsou nekompetentní, když na jejich otázku nedokážou kvůli přirozené neznalosti potřebných věcných znalostí jednoznačně odpovědět.

1.3 „Součást názvu“ vs. druhová a propriální složka pojmenování

Ačkoli požadavek na rozlišení druhové a propriální složky postihuje stejný fakt jako řešení otázky, co je „součástí názvu (VJ)“ (a je tak vlastně „jen“ jejím překladem do jiného jazyka), považují za výhodu zde navrhovaného přístupu to, že z něj explicitně vyplývá, za jakých podmínek je/není daný výraz druhovou složkou (otázka po tom, co se pojmenovává) a propriální složkou (zda a j a k ý m v ý r a z e m se tak činí) pojmenování. Formulace „druhová složka pojmenování se píše s MP“ má oproti formulaci „je-li výraz ‚součástí názvu‘, píše se s VP (a naopak)“ tu výhodu, že vycházejíc z pozadí tvořeného uvedeným přístupem (i pro běžné uživatele) velmi přístupně a instruktivně stanovuje kritéria, jež určují, za jakých podmínek určitý výraz druhovou složkou je, nebo není. Pisatel má mnohem jednoznačnější informaci o tom, co má zjistit. Pro formulace založené na kategorii „součást názvu“ takové pozadí vypracováno nebylo.

Je třeba zdůraznit, že nejde o to, že by druhová složka (reprezentující ve struktuře pojmenování to, č e m u se udílí určitá forma jakožto samotné VJ) byla vždy snadno rozpoznatelná (k tomu viz dále v bodě 1.4), ale o to, že daný přístup specifikuje, jak se ptát, co o mimojazykové realitě zjistit, co v ní ověřit atp., abychom rozhodli, zda daný výraz druhovou složkou je, nebo není. Fakt, že udělat to nemusí být vždy jednoduché, je jiná záležitost, která vyplývá z pisateli aktuálně neznámého (a někdy i obtížně zjistitelného) stavu věcné reality.

V navrženém přístupu je tedy pisatel nucen účelně uvažovat o tom, zda v případech typu LÁZNĚ BĚLOHRAD⁽ⁱⁱ⁾ vs. LÁZNĚ⁽ⁱ⁾ VELICHOVKY⁽ⁱⁱ⁾ jde aktuálně o lázně (x), kterým byla jakožto VJ udělena forma BĚLOHRAD/VELICHOVKY (y), nebo o obce (x), jimž byly jako jejich VJ uděleny formy LÁZNĚ BĚLOHRAD / LÁZNĚ VELICHOVKY (y) (správná odpověď vyplývá z výše indexy naznačeného rozlišení druhové a propriální části pojmenování). Pro běžné uživatele (a nakonec i pro lingvisty) je takto založený výklad návodnější než výklad založený na kategorii „součást názvu“. Při komunikaci o problematice psaní VP s tazateli obracejícími se na jazykovou poradnu s ním mám dlouhodobě velmi dobré zkušenosti.

1.4 Potíže při rozlišení druhové a propriální složky pojmenování

Je ovšem pravda, že konkrétní singulární objekt, kterému je / má být udělena jakožto samotné VJ určitá forma y , není samozřejmě nutně zařaditelný do právě jedné třídy/množiny jevů, a není tedy zřejmé, zda k němu aktuálně odkazovat apelativním výrazem x_1 nebo x_2 atd. Je tomu tak zejména proto, že ho lze často a snadno nerozporně přiřadit do více tříd definovaných na různé rovině obecnosti. Tak např. spojení HOTEL PYRAMIDA lze analyzovat a zapisovat jako *hotel*⁽ⁱ⁾ Pyramida⁽ⁱⁱ⁾; smysl však jistě dává i analýza a zápis *ubytovací zařízení*⁽ⁱ⁾ Hotel Pyramida⁽ⁱⁱ⁾.¹⁰

I kdybychom na možnost uvažovat o obou typech analýzy a zápisu přistoupili, navržený přístup nás stále vhodně vede k otázce, zda se dané – řekněme – stavbě udílí vlastní jméno jakožto hotelu, nebo jakožto ubytovacímu zařízení, tj. zda daný konkrétní objekt zařadíme do třídy/množiny hotelů, nebo do třídy/množiny ubytovacích zařízení. Jelikož je daná stavba jistě obojím zároveň, a daná otázka je proto obtížně rozhodnutelná, stojíme před dvěma krajními možnostmi. Je možné (a) pisatelům pro všechny typy/druhy pojmenovávané skutečnosti ponechat volnost ve výběru (obecnosti) množiny, do níž daný pojmenovávaný objekt zařadit (to by v zásadě mohlo vést k analýzám a zápisům typu *umělá vodní nádrž*⁽ⁱ⁾ Rybník Hejtman⁽ⁱⁱ⁾¹¹), anebo – a to podle mě vhodněji – (b) uměle stanovit, že konkrétní singulární objekt patří *pro účely analýzy celku pojmenování na druhovou a propriální část, tj. pro rozhodnutí o psaní VP*, k té množině objektů, kterou označuje apelativum stojící u evidentně propriální složky pojmenování, tj. Hejtman by *pro účely identifikace druhové složky* patřil do třídy rybníků (a nikoliv např. umělých vodních nádrží) a *Pyramida* do třídy hotelů (a nikoli např. ubytovacích zařízení). Výrazy *rybník* a *hotel* by pak byly druhovými složkami. Z pohledu pisatele, který dané pojmenování jen užívá (potřebuje napsat), je řešení (b) výhodnější, zbavuje ho nutnosti uvažovat o obtížně řešitelné otázce po úrovni obecnosti odpovídající množiny, do níž je / má být daný výraz aktuálně zařazen (jde o *hotel*⁽ⁱ⁾ *Pyramida*⁽ⁱⁱ⁾, nebo o *ubytovací zařízení*⁽ⁱ⁾ *Hotel Pyramida*⁽ⁱⁱ⁾?). Z hlediska člověka, který určitému objektu udílí jistou formu jako jeho (samotné) VJ, je řešení (b) možná zbytečně omezující. Zbavovalo by ho možnosti pojmenovat např. svou nemovitost, v níž provozuje ubytovací zařízení, jako *Hotel Pyramida*, a tím i možnosti přímo začlenit výraz *hotel* do propriální složky pojmenování. To by pro něj mohlo být výhodné např. proto, že by výraz *hotel* přestal být z celku pojmenování vypustitelný. I samotné VJ (propriální složka pojmenování) by tak signalizovala, že jde právě o hotel (a ne např. o hostel, grandhotel, horskou chatu atp.). Jelikož je však mnohonásobně více těch, kteří jakékoli pojmenování (VJ) používají, než těch, kteří ho udělením formy y jakožto samotného VJ nějakému objektu vytvářejí, zdá se mi vhodnější – ale může to být předmětem další diskuse – postavit se na stranu uživatelů pojmenování. V dalších úvahách a v dalším výkladu proto vycházím z řešení (b).

¹⁰ To je mimochodem problém, s nímž si nedokáže poradit tradiční aristotelský model kategorizace založený na nutných a postačujících podmínkách (srov. k tomu Kleiber, 1990, zejm. s. 30–32). V rámci tohoto modelu je možné vysvětlit, proč určitý objekt patří právě do této kategorie a nikoliv do kategorie jiné, přichází-li ovšem v úvahu více různých kategorií, především na různém stupni obecnosti, není daný model schopen specifikovat, do které z daných množin je třeba objekt (primárně) kategorizovat. V rámci tohoto modelu kategorizace jsme tedy schopni např. vysvětlit, proč daný objekt patří do množiny hotelů a nikoli do množiny vzdělávacích institucí, lékáren, sportovních klubů atp., ale nejsme schopni odpovědět na otázku, zda má (primárně) patřit do kategorie hotelů, nebo do obecnější kategorie ubytovacích zařízení.

¹¹ A posléze třeba i k (absurdnímu) psaní *vodní plocha*⁽ⁱ⁾ *Umělá vodní nádrž Rybník Hejtman*⁽ⁱⁱ⁾ atd.

Případy tohoto typu, kde je daný singulární objekt možno řadit do tříd/množin na různém stupni obecnosti (daný objekt pak lze přiřadit do jakékoli z nich), je ovšem třeba lišit od případů, v nichž daný singulární objekt patří do zřetelně jiné třídy/množiny objektů, než je ta, k níž by mohlo referovat apelativum stojící v sousedství výrazu, který evidentně patří do propriální složky pojmenování – daný objekt pak do obou z těchto tříd přiřadit nelze. Jde o příklady typu *stanice metra*⁽ⁱ⁾ Náměstí Míru⁽ⁱⁱ⁾ (nejhlubší *stanice*⁽ⁱ⁾ pražského metra je Náměstí Míru⁽ⁱⁱ⁾) nebo *ostrov*⁽ⁱ⁾ Země Františka Josefa⁽ⁱⁱ⁾,¹² kde apelativní výraz *náměstí* nemůže referovat k objektu zařaditelnému do třídy/množiny všech náměstí a výraz *země* k objektu přiřaditelnému do třídy/množiny všech zemí, a kde jsou proto oba výrazy začleněny na první místo propriální složky, která je jakožto VJ udílěna objektu patřícímu do třídy/množiny všech stanic metra či všech ostrovů (srov. též výše uváděné příklady NOVÁ ULICE a LÁZNĚ BĚLOHRAD⁽ⁱⁱ⁾ vs. LÁZNĚ⁽ⁱ⁾ VELICHOVKY⁽ⁱⁱ⁾).

Problém při identifikaci druhové složky pojmenování může být také v tom, že pisatelé nemusí být schopni rozpoznat, že výraz stojící v okolí zřetelně propriální složky pojmenování je apelativum, které popisuje typ/druh pojmenovávané skutečnosti, a identifikovat jej tedy jako druhovou složku pojmenování, srov. např. psaní *boka*⁽ⁱ⁾ Kotorská⁽ⁱⁱ⁾ (kde *boka* je ‚zátoka, mořský záliv, ústí řeky nebo soutěska‘) nebo Moravský⁽ⁱⁱ⁾ *kras*⁽ⁱ⁾ (kde *kras* je ‚vápencové území rozrušené vodou do útvarů, jako jsou jeskyně, krápníky ap.‘).

2 Způsob zápisu

Z pravidla o psaní VP v druhové složce (uvedeného v závěru bodu 1.1) existují výjimky (i) v současnosti již v PČP kodifikované (např. psaní *Sídlště*⁽ⁱ⁾ Antala Staška⁽ⁱⁱ⁾, psaní Kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾ *dekret*⁽ⁱ⁾ vs. *Dekret*⁽ⁱ⁾ Kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾ aj.; viz 2.1) a o (ii) zavedení určitých výjimek se uvažuje (psaní **Náměstí*⁽ⁱ⁾ míru⁽ⁱⁱ⁾ aj.; viz 2.2). Proti danému pravidlu jdou (tj. počet výjimek z něj zvyšují) (iii) též jisté tendence v úzu (viz 2.3). Jelikož za ideální považuji stav, při němž je co největší počet případů řízen co nejmenším počtem bezvýjimečných pravidel, (a) vyjmenovávám níže výjimky z daného pravidla vyplývající z A/PČP¹³ a (b) argumentuji pro to, aby uvažovaná nová výjimka nebyla zaváděna.

2.1 Výjimky kodifikované v PČP

(1) A/PČP doporučují (v § 73, písm. e) psát, je-li tzv. „součástí názvu“, s VP slovo *sídlště*. Jak z příkladů uváděných v PČP implicitně vyplývá, jako „součást

¹² Tento problém naznačují zápisem „(ostrov) *Země Františka Josefa*“, který je jinak v příkladové části výjimečný, i APČP (§ 72, písm. c).

¹³ V případě, že bude překročeno k dalšímu vydání PČP, což je otevřená a neřešená otázka, již je zde nutné ponechat stranou, bylo by dobré diskutovat o změně v jejich kodifikaci.

názvu“ se slovo *sídlíště* chápe nutně tehdy, následuje-li po něm propriální složka (samotné VJ) v genitivu (a to zřejmě proto, že jej nelze z celku pojmenování vypustit a používat ve funkci pojmenování jen samotnou propriální složku). Podle PČP bychom tedy měli psát *Sídlíště*⁽ⁱ⁾ Antala Staška⁽ⁱⁱ⁾, *Sídlíště*⁽ⁱ⁾ Míru⁽ⁱⁱ⁾ atp. s VP. V případě pojmenování SÍDLIŠTĚ MÍR, SÍDLIŠTĚ JIŽNÍ SVAHY atp., kde není propriální složka pojmenování ve 2. p. (a kde by tedy mohla fungovat sama, i bez druhové složky *sídlíště*), žádné vodítko pro posouzení toho, je-li slovo *sídlíště* součástí názvu, nemáme a pro ne/psaní VP ve slově *sídlíště* se musíme rozhodovat na základě velmi těžko ověřitelné věcné skutečnosti. Doporučují-li PČP psát druhové složku s MP i ve zcela analogických případech, kde z pojmenování nelze vypustit druhovou složku, srov. psaní *náměstí*⁽ⁱ⁾ Míru⁽ⁱⁱ⁾ (které je podle některých onomastiků předmětem kritiky, podle PČP je však jediné možné, viz k tomu dále v b. 2.2), nebo zejm. Orlické⁽ⁱ⁾ *hory*⁽ⁱⁱ⁾, není myslím žádoucí psát (v rozporu s tím nebo ne-analogicky k tomu) *Sídlíště*⁽ⁱ⁾ Antala Staška⁽ⁱⁱ⁾ atp. Tato neužitečná výjimka uživatele jen zbytečně zatěžuje, a to vlastně dvakrát – musí si jednak pamatovat, že na rozdíl od většiny ostatních druhových složek pojmenování se zrovna výraz *sídlíště* píše (může psát) s VP, jednak musí v případě pojmenování konkrétního sídlíště, jehož propriální složka není v genitivu, řešit otázku, zda je toto slovo „součástí názvu“, což je velmi obtížná záležitost.

(2) Dále A/PČP doporučují psát (v souladu s uvedeným obecným pravidlem) Kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾ *dekret*⁽ⁱ⁾ (§ 87, písm. a), Česká⁽ⁱⁱ⁾ *republika*⁽ⁱ⁾ (§ 81) atp., při opačném slovosledu však doporučují (proti uvedenému obecnému pravidlu) psaní *Dekret*⁽ⁱ⁾ kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾, *Republika*⁽ⁱ⁾ česká⁽ⁱⁱ⁾. Toto psaní je podle mého názoru nežádoucí proto, že zcela obrací ne/psaní VP v druhové a propriální složce pojmenování – zřetelně druhové složky *dekret*⁽ⁱ⁾, *republika*⁽ⁱ⁾ se píší s VP a zřetelně propriální složka Kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾, Česká⁽ⁱ⁾ se píše s MP (pojmenovává se dekret a republika, nikoliv naopak), což je situace jinde se nevyskytující. I zde by bylo žádoucí uvažovat o změně kodifikace a o zavedení nového způsobu psaní: Kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾ *dekret*⁽ⁱ⁾ a *dekret*⁽ⁱ⁾ Kutnohorský⁽ⁱⁱ⁾ (srov. psaní Orlické⁽ⁱⁱ⁾ *hory*⁽ⁱ⁾ a *hory*⁽ⁱ⁾ Orlické⁽ⁱⁱ⁾, nikoliv **Hory*⁽ⁱ⁾ orlické⁽ⁱⁱ⁾). Za současného stavu je totiž nutné pamatovat si, u jakých (typů) pojmenování dochází při slovosledné změně k prohození psaného VP mezi druhovou a propriální složkou a u kterých nikoliv, což uživatele opět zcela zbytečně zatěžuje.

(3) Další výraznější skupinou pojmenování, v jejichž zřetelně druhové složce doporučují A/PČP (v § 90) psát VP, jsou *řády* a *ceny*, srov. *Řád*⁽ⁱ⁾ T. G. Masaryka⁽ⁱⁱ⁾, *Řád*⁽ⁱ⁾ Bílého Iva⁽ⁱⁱ⁾, *Cena*⁽ⁱ⁾ Egona Hostovského⁽ⁱⁱ⁾. Neplatí to však už pro medaile a plakety; u nich PČP doporučují psát druhovou složku s MP, srov. *medaile*⁽ⁱ⁾ Za zásluhy⁽ⁱⁱ⁾, *stříbrná medaile*⁽ⁱ⁾ Masarykovy univerzity⁽ⁱⁱ⁾, *čestná plaketa*⁽ⁱ⁾ F. Palackého⁽ⁱⁱ⁾. I zde je tedy myslím na místě uvažovat o případné změně kodifikace na *řád*⁽ⁱ⁾ T. G. Masaryka⁽ⁱⁱ⁾, *řád*⁽ⁱ⁾ Bílého Iva⁽ⁱⁱ⁾, *cena*⁽ⁱ⁾ Egona Hostovského⁽ⁱⁱ⁾ atp.

(4) A/PČP (v § 84) doporučují psát jakožto součást pojmenování s VP také výrazy *divadlo* a *galerie*, srov. *Divadlo*⁽ⁱ⁾ J. K. Tyla⁽ⁱⁱ⁾, *Divadlo*⁽ⁱ⁾ Loutka⁽ⁱⁱ⁾, *Galerie*⁽ⁱ⁾ Centrum⁽ⁱⁱ⁾, *Galerie*⁽ⁱ⁾ Bratří Čapků⁽ⁱⁱ⁾. Jestliže však kromě toho doporučují psát Klicperovo⁽ⁱⁱ⁾ *divadlo*⁽ⁱ⁾, Alšova jihočeská⁽ⁱⁱ⁾ *galerie*⁽ⁱ⁾ nebo *kino*⁽ⁱ⁾ Blaník⁽ⁱⁱ⁾, je myslím účelné zamyslet se nad (případnou) změnou kodifikace i zde. (K jinak velmi komplikované problematice psaní VP v pojmenováních divadel viz Svobodová, 2007–2008).

(5) Konečně doporučují A/PČP psát VP v některých apelativních výrazech, o nichž lze na první pohled předpokládat, že tvoří druhovou složku pojmenování, někdy však jde o příklady obdobné typu *stanice metra*⁽ⁱ⁾ Náměstí Míru⁽ⁱⁱ⁾, které byly popsány v závěru b. 1.4. Jde např. o pojmenování *Moře klidu* (nejde o moře, ale o ,opticky tmavší oblast na povrchu Měsíce‘, tj. *měsíční oblast*⁽ⁱ⁾ Moře klidu⁽ⁱⁱ⁾). Stejným způsobem, ale možná méně přesvědčivě by šlo vysvětlit psaní *Slezské Předměstí* (nejde o předměstí, ale o městskou část,¹⁴ tj. *městská část*⁽ⁱ⁾ Slezské Předměstí⁽ⁱⁱ⁾), *Zemědělské družstvo Hraničář Ledenice* (nemusí jít o ZD, ale o firmu, tj. *firma*⁽ⁱ⁾ Zemědělské družstvo Hraničář Ledenice⁽ⁱⁱ⁾). O podobných případech jsem se však výše v bodě 1.4 vyjádřil tak, že je vhodnější, aby objekty, kterým je uděleno samotné VJ, byly *pro účely psaní VP* kategorizovány do těch množin, k nimž odkazují apelativní výrazy stojící v okolí takovýchto samotných VJ, tj. aby druhovou složkou takových pojmenování byly v těchto dvou případech výrazy *předměstí* a *zemědělské družstvo* psané z toho důvodu s MP. I zde by tedy myslím bylo vhodné zamyslet se nad případnou úpravou kodifikace.

2.2 Výjimky navrhované

Někteří onomastici navrhují (I. Svobodová, osobní sdělení) psaní VP u těch druhových složek pojmenování, po nichž následuje propriální složka ve 2. p. (*náměstí*⁽ⁱ⁾ Míru⁽ⁱⁱ⁾, *zátoka*⁽ⁱ⁾ Sviní⁽ⁱⁱ⁾, *mys*⁽ⁱ⁾ Dobré naděje⁽ⁱⁱ⁾ atp.), a argumentují tím, že výrazy *náměstí*, *zátoka*, *mys* aj. jsou „součástí názvu“ (zřejmě opět proto, že genitivní propriální složka by bez nich sama o sobě jako pojmenování/VJ nemohla fungovat). Je však zřejmé, že v rámci celku, který zde označujeme termínem pojmenování, jsou slova *náměstí*, *zátoka*, *mys* atp. zcela jednoznačně jeho druhovými složkami (pojmenovává se *náměstí*⁽ⁱ⁾ slovem Míru⁽ⁱⁱ⁾, srov. též Mírové⁽ⁱⁱ⁾ *náměstí*⁽ⁱ⁾, a *zátoka*⁽ⁱ⁾ slovem Sviní⁽ⁱⁱ⁾ atp.). Na tento fakt nemá genitivní podoba propriální složky pojmenování, která způsobuje, že v daných případech propriální složka (Míru, Sviní) nemůže fungovat samostatně, vůbec žádný vliv. Celá věc je záležitostí významovou nebo věcnou, nikoliv gramatickou. Jde o to, jaký singulární jev skutečnosti se pojmenovává, a jaké samotné VJ je mu uděleno.

¹⁴ V Hradci Králové.

Kromě genitivnosti propriální složky způsobuje nevypustitelnost druhové složky z celku pojmenování také to, že propriální složka rozvíjí druhovou složku jakožto shodný přívlastek (Orlické⁽ⁱⁱ⁾ *hory*⁽ⁱ⁾, Středozevní⁽ⁱⁱ⁾ *moře*⁽ⁱ⁾); zde se však o zavedení psaní VP v druhové složce pojmenování – pokud vím – neuvažuje.

Jelikož jsou však oba typy pojmenování do značné míry analogické,¹⁵ vznikla by zavedením uvažovaného způsobu psaní u dvou příbuzných typů pojmenování strukturální asymetrie – psali bychom **Náměstí*⁽ⁱ⁾ Míru⁽ⁱⁱ⁾, ale naproti tomu Orlické⁽ⁱⁱ⁾ *hory*⁽ⁱ⁾ (*hory*⁽ⁱ⁾ Orlické⁽ⁱⁱ⁾). Vzhledem k tomu a také kvůli tomu, že drtivou většinu druhových složek pojmenování doporučují psát PČP s MP, jeví se mi jako mnohem vhodnější (na úrovni typu už teď nepříliš četný) počet výjimek z tohoto pravidla (viz návrhy na změnu kodifikace výše) zmenšovat, než nové výjimky z tohoto pravidla zavádět. Zavést psaní VP u druhových složek pojmenování, jejichž propriální složka je v genitivu (tj. provést změnu *náměstí*⁽ⁱ⁾ Míru⁽ⁱⁱ⁾ > *náměstí*⁽ⁱ⁾ Náměstí Míru⁽ⁱⁱ⁾)¹⁶ proto považují za nežádoucí.

2.3 Výjimky šířící se v úzu

V bodě 2.1 uváděná pojmenování, u nichž by bylo v případě změny kodifikace vhodné uvažovat o změněném způsobu psaní,¹⁷ i v bodě 2.2 odmítaná implementace psaní VP v druhové složce pojmenování, jejichž propriální složka je genitivní, směřují k zavedení ideálního stavu, v němž by se psaní VP/MP v druhové složce pojmenování bezvýjimečně řídilo jednoduchým výše (na konci bodu 1.1) popsaným pravidlem. Případy popsané výše v b. 2.1 a 2.2 jsou spíše marginální, nepříliš frekventované, a v pod/vědomí pisatelů tedy nepříliš pevně zakotvené. Lze předpokládat, že pisatelé budou správný způsob zápisu ověřovat v příručkách, a že šance na ovlivnění úzu tak reálně existuje.

Ideálního, jednotného stavu však už zřejmě kvůli protichůdným tendencím v úzu dosáhnout nepůjde. Existuje totiž silná tendence psát v rozporu s PČP druhovou složku pojmenování s VP tehdy, jestliže v ní stojí výrazy *hotel* (APČP uvádějí v souladu s naším pravidlem důsledně psaní s MP: *hotel*⁽ⁱ⁾ U Modré Hvězdy⁽ⁱⁱ⁾, *hotel*⁽ⁱ⁾ Stará zbrojnice⁽ⁱⁱ⁾), *grandhotel*, *penzion* atp., *restaurace* (*restaurace*⁽ⁱ⁾ U Kalicha⁽ⁱⁱ⁾, Jihočeská⁽ⁱⁱ⁾ *restaurace*⁽ⁱ⁾), *restaurant*, *hospoda*, *vinárna* (*vinárna*⁽ⁱ⁾ U Tří bílých beránek⁽ⁱⁱ⁾), *lékárna* (*lékárna*⁽ⁱ⁾ U Jednorozce⁽ⁱⁱ⁾), *chata* (Jiráskova⁽ⁱⁱ⁾ *chata*⁽ⁱ⁾), *kemp* (*ink*) (*kempink*⁽ⁱ⁾ U Věže⁽ⁱⁱ⁾), *koupaliště* (*koupaliště*⁽ⁱ⁾ Džbán⁽ⁱⁱ⁾). Tato tendence je natolik

¹⁵ Rozdíl mezi oběma typy pojmenování s nevypustitelnou druhovou částí (*náměstí*⁽ⁱ⁾ Míru⁽ⁱⁱ⁾) vs. Orlické⁽ⁱⁱ⁾ *hory*⁽ⁱ⁾) je především v opačném slovosledu obou strukturálních částí (i) a (ii).

¹⁶ Za nevhodnou bych považoval i argumentaci pomocí analýzy *veřejné prostranství*⁽ⁱ⁾ Náměstí Míru⁽ⁱⁱ⁾, viz v bodě 1.4 i jinde.

¹⁷ Pokud by k tomu nedošlo, může být (kompletnější) seznam těchto výjimek užitečný právě i jako seznam výjimek.

silná, že šíření psaní VP v druhových složkách uvedeného typu – zdá se – není možné zastavit ani zvrátit. V takovém případě je nutné zavádět z uvedeného pravidla o psaní VP v druhové složce explicitně a vyčerpávajícím způsobem vyjmenované výjimky.

Vzhledem k tomu, že jsem výše (v bodě 1.4) navrhl zavést konvenci, aby konkrétní singulární objekt *pro účely analýzy celku pojmenování na druhovou a propriální část, tj. pro rozhodnutí o psaní VP*, patřil k té třídě, kterou označuje apelativum stojící v okolí evidentně propriální složky pojmenování, nelze říct, že by se dané apelativní výrazy psané s VP stávaly „součástí názvu“, tj. součástí propriální složky pojmenování. Vyjdeme-li z této skutečnosti, není možné přijmout, že by šlo o posun výrazů typu *hotel* z druhové do propriální složky pojmenování (*hotel⁽ⁱ⁾ Pyramida⁽ⁱⁱ⁾ > ubytovací zařízení⁽ⁱ⁾ Hotel Pyramida⁽ⁱⁱ⁾*).¹⁸ V překladu do jazyka této stati jsem naopak vzhledem k uvedenému návrhu nucen tvrdit, že v případě výrazu *Hotel* jde v daném spojení (**Hotel Pyramida*) o druhovou složku pojmenování psanou s VP a nikoli o první výraz složky propriální, tj. o samotné VJ.

3 Závěr

Rozlišení druhové a propriální složky v celku pojmenování poskytuje vhodné jednotné pozadí jak pro popis zacházení s velkými písmeny ve funkci signalizace propriálního charakteru výrazu (např. v druhové části se VP v úzu vyskytuje tehdy a tehdy), tak pro formulování pravidel jejich obvyklého, správného či závazného způsobu psaní (nejen) v češtině (např. v propriální části se VP musí správně psát tam a tam, bez ohledu na to, zda se v úzu na definovaném místě skutečně píše). Na základě popsaného rozlišení je možné instruktivně a srozumitelně formulovat obecná pravidla pro psaní VP v jednotlivých částech pojmenování a zaznamenávat jakékoli odchylky. Výhoda daného přístupu je v tom, že je v jeho rámci možné pracovat s co nejmenším počtem bezvýjimečných pravidel, vztahujících se navíc jen ke dvěma doménám – druhové a propriální složce. Výhodou je, že mezi oběma složkami pojmenování je ostrá hranice (to, že může být obtížně zjištělná, nijak nevylučuje to, že je ostrá). Pravidla tak lze v principu velmi dobře aplikovat na tu doménu, pro níž byla formulována. Tím se navržený přístup liší od současného popisu, který pravidla zavádí především na základě exemplifikace, a to v mnoha doménách vymezených typem/druhem pojmenovávané skutečnosti, což s sebou podle rovnice více domén = více pravidel nese jejich zbytečný nárůst. Pravidla lze v daném přístupu velmi jednoduše formulovat tak, aby jim poměrně snadno porozuměli i běžní (laičtí) pisatelé. Je zde dobře vymezeno, co musí pisatelé vědět/zjistit

¹⁸ Tato možnost analýzy by však přicházela v úvahu, kdybychom pisatelům pro všechny typy/druhy pojmenovávané skutečnosti ponechali volnost ve výběru (obecnosti) třídy, do níž daný pojmenovaný objekt zařadit.

o mimojazykové skutečnosti, aby mohli VP napsat správně, čímž jsou jasně určeny hranice mezi samotnými pravopisnými pravidly a mimojazykovou realitou, jejíž znalost je potřebná k jejich aplikaci.

V tomto článku jsem se pokusil daný přístup uplatnit při popisu pravidel pro psaní VP v druhové složce pojmenování. Stejně tak by do budoucna bylo vhodné přijít s popisem pravidel pro psaní VP v části propriální nebo s vyčerpávajícím popisem v češtině uplatněných strukturních typů pojmenování, definovaných počtem výrazů v jeho jednotlivých částech, a místy, kde se v těchto výrazech píše VP.

LITERATURA

- ADAM, R. (2011): Popularizace popularizace. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2(1), s. 162–163.
- APČP: *Pravidla českého pravopisu* (2002). Praha: Academia.
- KLEIBER, G. (1990): *La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical*. Paris: Presses Universitaires de France.
- SVOBODOVÁ, I. (2007–2008): Psaní názvů divadel. *Český jazyk a literatura*, 58, s. 146–147.
- TROST, P. (1995 [1979]): Poznámky k teorii vlastního jména. In: P. Trost, *Studie o jazycích a literatuře*. Praha: Torst, s. 271–276.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
benes@ujc.cas.cz